

UDC 001.32(477)“1926/1930”:908(581)(045)

AFGHANI STUDIES IN THE ACTIVITIES OF THE ALL-UKRAINIAN LEARNED ASSOCIATION OF ORIENTAL STUDIES (1926–1933)

Oleksandr Kovalkov

DSc (History), Associate Professor

Volodymyr Vynnychenko Central Ukraine University

1, Shevchenka St., Kropyvnytskyi, 25001, Ukraine

KovalkovAlex@ukr.net

For the first time in the Ukrainian historiography, the article analyses the achievements of scholars-members of the All-Ukrainian Learned Association of Oriental Studies (VUNAS) in studying the Afghanistan's history and contemporary socio-political and socio-economic issues within the context of Ukrainian and Soviet Oriental studies in the 1920s and early 1930s. The paper shows that the short but vibrant history of the VUNAS was a time of formation of Ukrainian Orientalism, which had the potential to evolve into a distinct national academic school. Several generations of established and young scholars founded various focus areas in Oriental studies, resulting in numerous scientific publications. The journal *Shidnij svit / Chervonyi Skhid* played an important role in the development of Ukrainian Orientalism. The VUNAS worked closely with the Ukrainian Eastern Chamber of Commerce, reflecting the practical orientation of oriental studies. Despite its dependence on all-Union orientalist centres and the growing influence of Marxist-Leninist methodology, the VUNAS in a short period of time has managed to become an authoritative and sought-after scientific and expert centre at the republican level that collaborated with many educational and scientific institutions in the USSR, Europe, and Asia.

Afghanistan was not a central focus of the VUNAS's activities. Despite the obvious ideological and opportunistic features, the professional and analytical publications of Ukrainian scholars, especially O. Gladstern and L. Velychko, retain historical and historiographical value. The solid factual basis, balanced evaluations, understanding of the historical conditions and peculiarities of Afghanistan's development and its role in the history of the region and world geopolitics of the 19th and early 20th centuries matched the academic standards of both Soviet and global Orientalism of the time. They demonstrated the high potential of Ukrainian Orientalism and Afghan studies, potential that was ultimately stifled by Kremlin repression. Most VUNAS scholars and staff, as well as the All-Ukrainian Academy of Sciences, were repressed on fabricated charges.

Studying the Afghan-related legacy of VUNAS scholars may contribute to the establishing modern Ukrainian Afghan studies.

Keywords: Afghanistan; All-Ukrainian Learned Association of Oriental Studies; historiography; Oriental Studies; Soviet Union

АФГАНОЗНАВЧІ СТУДІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ АСОЦІАЦІЇ СХОДОЗНАВСТВА (1926–1933 рр.)

О. Л. Ковальков

Вступ

Українська сходознавча наука завжди перебувала в тіні закордонної, передусім російської, історіографії. Бібліографічні списки наукових публікацій, так само як адресовані студентам списки літератури в робочих програмах і навчально-методичних комплексах сходознавчих освітніх компонентів, рясніли російськими публікаціями.

© 2025 O. Kovalkov; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Насамперед це було зумовлено об'єктивними обставинами, адже нечисленні українські сходознавці були частиною загальнорадянської сходознавчої школи, а наукові осередки, які досліджували історію Сходу, працювали в Москві чи Ленінграді. Науковим же установам і вищим навчальним закладам у союзних республіках залишалося вивчати власну національну історію або ж окремі питання історії чи культури держав і регіонів Сходу, проте суто в контексті своїх національних студій. Та й те відбувалося під прискіпливим ідеологічним контролем з боку “центру”. Через це від нетривалого, хоча й плідного періоду розвитку сходознавства у другій половині 1920-х – на початку 1930-х рр., пов'язаного насамперед із діяльністю Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (ВУНАС), і до початку 1990-х рр. організованого наукового сходознавства в Україні не існувало. Сходознавча ж наука незалежної України переживає період становлення, на складність якого впливали штучний розрив наукових традицій, брак наукових шкіл, кваліфікованих фахівців, які б до того ж володіли східними мовами, а також недостатня зацікавленість держави в розвитку орієнтальних студій. Наслідком цього стало те, що поряд із вагомими здобутками в деяких галузях сходознавства, передусім у вивченні історії окремих країн і регіонів Азії та меншою мірою Африки, існують прогалини, серед яких – історія Афганістану. Одним із засобів закриття таких “білих плям” в українському сходознавстві може слугувати звернення до наукової спадщини українських учених першої половини ХХ ст., і насамперед ВУНАС.

Перший досвід висвітлення історії та діяльності ВУНАС здійснив один з її співзасновників і керманічів О. М. Гладстерн у 1929 р. [Всеукраїнська наукова... 1929]. На початку 1930-х рр. видатний український учений Б. Г. Курц написав ґрунтовний історіографічний огляд розвитку сходознавства в УСРР у другій половині 1920-х – на початку 1930-х рр., проте ця праця побачила світ лише у ХХІ ст. [Курц 2014]. Уже в 1960-ті рр. окремі вчені, деякі з яких були колишніми членами ВУНАС, що уникнули репресій 1930-х рр. або ж пережили їх, повернули до історіографічного дискурсу напрацювання українського сходознавства міжвоєнного періоду. Один із засновників ВУНАС, пізніше співробітник Інституту сходознавства АН СРСР у Ленінграді А. П. Ковалівський, який після п'ятирічного заслання повернувся до рідного Харкова, у 1961 р. вмістив як передмову до унікального для свого часу видання “Антологія літератур Сходу” велику розвідку з історії сходознавчих студій у Харкові, де чимало уваги приділив діяльності ВУНАС [Ковалівський 1961]. Кілька років по тому він упорядкував систематичний покажчик публікацій у “Східному світі” / “Червоному Сході” в 1927–1931 рр., який, проте, вийшов “на правах рукопису” [Систематичний покажчик... 1964]. У 1966 р. до провідного радянського академічного сходознавчого журналу “Народи Азії та Африки” (суч. “Восток”) потрапила стаття колишнього члена Київської філії ВУНАС І. М. Фальковича “До історії радянського сходознавства на Україні” [Фалькович 1966]. Завершує цей перелік історіографічна публікація М. Ф. Дмитрієнко, яка була першим узагальненим дослідженням журналу “Східний світ” / “Червоний Схід” [Дмитрієнко 1969]. До кінця існування СРСР деякі автори лише принагідно зверталися до історії сходознавства в Україні [Базинянц 1981; Кочубей 1988], що підкреслювало його маргінальний статус у загальносоюзному історіографічному процесі. І лише зі здобуттям Україною незалежності історія українського сходознавства загалом і ВУНАС зокрема дістали всебічного висвітлення.

Незаперечний поштовх до відновлення наукового сходознавства в Україні, а отже і до вивчення доробку українських учених у цій царині, дало заснування 22 жовтня 1991 р. Інституту сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України на чолі з науковцем зі світовим ім'ям Омеляном Прицаком. За його ініціативи в 1993 р. було започатковане, а насправді відновлене видання наукового сходознавчого журналу

“Східний світ”. Протягом останніх трьох десятиліть українські вчені детально відтворили головні етапи історії та напрями наукової діяльності ВУНАС, проаналізували здобутки сходознавців 1920-х – початку 1930-х рр. Варті згадки комплексні дослідження історії установи [Матвеева 2003; Матвеева 2008; Циганкова 2006а; Циганкова 2006b; Циганкова 2007; Циганкова 2008; Черніков 1991], її регіональних осередків [Ковалівський 1995–1996; Урсу 1994; Урсу, Музичко 2013; Циганкова 2000] та окремих напрямів їхньої діяльності, зокрема видавничої [Черніков 1999]. Біографічні відомості про окремих учених тієї доби вміщені в біобібліографічному довіднику, укладеному колективом авторів Інституту сходознавства імені А. Ю. Кримського [Сходознавство і візантологія... 2011].

Попри ґрунтовні історіографічні напрацювання, в історії українського сходознавства періоду його становлення в 1920-ті – на початку 1930-х рр. є чимало недосліджених або ж недостатньо висвітлених сторінок. Зокрема, нерозкритими, напевне, через їхню малу кількість залишаються афганознавчі публікації українських сходознавців. Утім, їхній науковий доробок був помітним, а його вивчення й аналіз можуть стати поштовхом до розвитку афганістики в сучасній Україні.

Метою пропонованої статті є історіографічний аналіз напрацювань учених – членів Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства у вивченні історії та тогочасних суспільно-політичних і соціально-економічних проблем Афганістану в контексті розвитку української та радянської історіографії Сходу 1920-х – початку 1930-х рр. З метою визначення історичної чи історіографічної цінності аналізованих праць їхні висновки й головні положення зіставлялися з баченням тих чи інших проблем сучасною афганістикою. Ця наукова проблема вперше сформульована в українській історіографії.

Відповідно до мети завданнями дослідження були:

– з’ясувати історичні умови, у яких відбувалося становлення сходознавства в УСРР у 1920-х – на початку 1930-х рр., головні етапи, організаційні засади та напрями діяльності Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства;

– визначити чинники, які впливали на становлення і розвиток афганістики в СРСР у зазначений період, здійснити історіографічний аналіз праць радянських учених;

– проаналізувати праці українських сходознавців на тему Афганістану в контексті тогочасних тенденцій радянської історіографії та з урахуванням сучасного розвитку афганістики.

Джерельну базу дослідження становлять історіографічні джерела: статті та монографії радянських, передусім українських, сходознавців, окремі рецензії на них, а також матеріали, які висвітлюють історію та діяльність ВУНАС.

ВУНАС: організаційні засади й головні напрями діяльності

Історія ВУНАС і її діяльність предметно розкриті в українській історіографії. Тож тут ми лише окреслимо головні організаційні засади й напрями її діяльності.

У Російській імперії сходознавство мало здебільшого практичну спрямованість і підпорядковувалося військово-політичним і прозелітичним потребам, тобто насправді готувало інтелектуальну базу для російської експансії на Схід. Головними його центрами були Санкт-Петербург, Москва і деякі форпости на східній периферії імперії, як-от Ташкент чи Казань. Тож не дивно, що серед російських орієнталістів було чимало офіцерів, що вплинуло на зміст сходознавчих студій. На українських же теренах до історії та культури Сходу зверталися лише окремі вчені, жодних сходознавчих осередків не існувало. Варто також згадати інтерес до орієнтальної екзотики деяких класиків української літератури (як-от Іван Франко та Леся Українка), які використовували у своїй творчості східні мотиви або ж перекладали східні тексти українською.

Зі встановленням влади більшовиків на теренах Російської імперії інтерес до Сходу також був кон'юнктурним, проте підпорядковувався вже ідеям “світової пролетарської революції” та “експорту” її до колоній і напівколоній капіталістичного Заходу. Зокрема, у радянському дослідженні теми читаємо: “Становлення радянської школи сходознавства пов'язане передусім з працями, присвяченими актуальним проблемам революційного руху, національно-визвольної боротьби, соціально-економічним... культурним змінам і перетворенням у житті народів Сходу” [Базинянц 1981, 17]. Тому серед перших радянських сходознавців були функціонери Комінтерну, військові, дипломати. Важливо також, що радянське сходознавство спиралося на “імперський” фундамент.

У грудні 1921 р. в Москві у складі Народного комісаріату з національних справ було створено Всеросійську наукову асоціацію сходознавства (ВНАС) на чолі з ректором Московського інституту сходознавства, істориком Михайлом Павловичем. У 1924 р. її перетворили на Всесоюзну й підпорядкували Центральному виконавчому комітету СРСР [Черніков 1991, 31; Циганкова 2007, 142–143]. Як ідеться в іншому радянському дослідженні, ВНАС мала стати “лабораторією для виявлення практичних діячів Сходу і тим органом, звідки державні установи мали б черпати потрібну інформацію” [Кузнецова, Кулагина 1970, 20–21]. Друкованим органом ВНАС був заснований у 1922 р. М. Павловичем журнал “Новий Восток”, назва якого наголошувала як на нових підходах до вивчення країн Сходу, так і на невідворотності змін у їхньому становищі.

У тоді вже підрадянській Україні не було спеціалізованих, профільних сходознавчих наукових осередків. Утім, у структурі Всеукраїнської академії наук були кафедра арабо-іранської філології та тюркології, заснована Агатангелом Кримським, і Гебраїстична комісія; у навчальних закладах Києва, Харкова, Одеси викладали курси з історії, філології, мистецтва Сходу, організовували тематичні семінари й гуртки, курси вивчення східних мов. Інтерес до окремих держав, як-от Туреччина чи Персія, підживлювали економічні, торговельні, культурні зв'язки між ними й УСРР. Саме таке практичне призначення мала утворена в 1925 р. в Харкові Українсько-східна торговельна палата (УСТП) з відділеннями в Києві й Одесі. Все це сприяло виникненню в Україні наукового сходознавчого осередку.

Невдовзі після заснування ВНАС її правління запросило президента ВУАН до співпраці [Циганкова 2007, 142], проте далі справа не пішла. У червні 1925 р. А. Кримський у листі до Київського губвиконкому обґрунтував важливість утворення в Києві філії ВНАС [Черніков 1991, 31]. Його підтримав М. Павлович, і вже в листопаді виник Всеукраїнський центр наукового сходознавства [Кочубей 1988, 91]. Тоді ж, наприкінці 1925 р., скликана в Харкові нарада за участю заступника народного комісара освіти УСРР Яна Ряппо, професора Інституту народного господарства Олександра Гладстерна і керівника справами УСТП Лазаря Цукермана ухвалила не створювати ще одну філію ВНАС, а заснувати Всеукраїнську наукову асоціацію сходознавства. О. Гладстерн мав підготувати скликання її установчих зборів [Циганкова 2007, 144].

Олександр Миколайович Гладстерн народився в 1884 р. у Варшаві, закінчив Політехнічну школу у Фрибурзі, Лільський і Харківський університети. Захистивши в 1921 р. магістерську дисертацію, викладав на кафедрі міжнародного права Іркутського університету. У 1924 р. перебрався до Харкова, був професором кафедри міжнародного права Інституту народного господарства, деканом факультету зовнішніх зносин [Сходознавство і візантологія... 2011, 68]. О. Гладстерн не володів східними мовами, проте знав кілька європейських і на той час написав кілька науково-публіцистичних праць, присвячених проблемам азійських країн, зокрема “1917 рік у Монголії” і “Китай і іноземні держави в період китайської революції

1911 р.”. Здібний організатор, він розробив статут ВУНАС, визначив структуру та напрями її діяльності [Циганкова 2007, 145–146].

У виданому в 1929 р. нарисі історії ВУНАС О. Гладстерн писав, що 10 січня 1926 р. “купка українських сходознавців, зібравшись в Харкові, виявила свою волю до спільної творчої роботи в малорозвиненій на Україні галузі знання – сходознавстві” [Всеукраїнська наукова... 1929, 3]. Установчі збори за участю 27 осіб обрали правління ВУНАС, затвердили її статут і структуру. Головою ВУНАС, за О. Гладстерном, був Я. Ряппо, його заступниками – сам О. Гладстерн і Л. Величко [Всеукраїнська наукова... 1929, 6]. Утім, І. Черніков і Е. Циганкова свідчать, що почесним головою став Християн Раковський, головою – ректор Комуністичного університету ім. Артема Олександр Шліхтер, а його заступниками – Я. Ряппо і О. Гладстерн [Черніков 1991, 32; Циганкова 2007, 147]. Київську й Одеську філії ВУНАС очолили професори Іполит Моргілевський і С. Боркусевиц. На час заснування до ВУНАС входило 193 дійсних члени і 158 співробітників. З них Харківський “центр” представляли 83 і 63; Київську філію – 60 і 44, Одеську – 50 і 51 відповідно. Серед членів ВУНАС було 73 професори і 39 викладачів вишів. Почесними членами були академіки Василь Бартольд, Владислав Бузескул, Ігнатій Крачковський, Агатангел Кримський, Микола Марр, Сергій Ольденбург, Федір Щербатський [Всеукраїнська наукова... 1929, 6].

Серед завдань ВУНАС О. Гладстерн визначав: 1) наукові дослідження; 2) підготовку кадрів; 3) популяризацію сходознавства; 4) видання сходознавчої літератури; 5) наукові й культурні зв’язки зі Сходом і радянськими й іноземними науковими організаціями [Всеукраїнська наукова... 1929, 4]. Магістральну ж мету діяльності фактичний керівник ВУНАС упродовж усієї її історії сформулював у дусі часу:

Революція – політична, економічна, культурна, національна – по східних країнах, роля Сходу в світовій економіці та політиці, ставлення Радянського Союзу до східних народів і країн, цілком протилежне до імперіалістичної політики царського уряду, почуття солідарності всіх народів Радянського Союзу – все це ставить перед ученими радянських республік величезні наукові завдання – вивчення Сходу, ознайомлення зі Сходом широких верств трудящого населення, наукове та культурне зближення зі Сходом, допомога соціалістичному будівництву східних країн Радянським Союзом [Всеукраїнська наукова... 1929, 4].

Наукова діяльність ВУНАС здійснювалась у двох відділах. Політико-економічний, який у лютому 1926 р. очолив О. Гладстерн, мав секції: 1) радянських республік Сходу і Близького Сходу з підсекціями турецькою й арабських країн; 2) Середнього Сходу з ірансько-афганською та індійською підсекціями; 3) Далекосхідну з підсекціями Китаю та Монголії, Японії, Кореї, Індокитаю, Індонезії та Сіаму [Черніков 1991, 33]. Історико-етнологічний відділ започаткували Павло Ріттер та Андрій Ковалівський [Циганкова 2007, 149]. У рамках ВУНАС також працювали комісії: тюркологічна, семітологічна, українсько-турецьких відносин. ВУНАС співпрацювала з багатьма науковими й освітніми закладами: Академією наук СРСР та її філіями в союзних республіках, інститутами й університетами, Російсько-східною торговельною палатою, науковими закладами Австрії, Англії, Канади, Польщі, США, Чехословаччини, Швеції [Циганкова 2007, 158]. Напевне, співпраця із закордонними науковими установами базувалася передусім на особистих контактах українських сходознавців з окремими вченими, напрацьованих раніше. Утім, очевидним було прагнення ВУНАС у своїй діяльності вийти за межі СРСР. Це засвідчили сходознавчі з’їзди в Харкові. Перший відбувся 22–24 червня 1927 р., на ньому було заслухано 24 доповіді, а з вітальним словом виступив М. Павлович [Всеукраїнська наукова... 1929, 20–21]. На Другому з’їзді 1–6 листопада 1929 р. було вже 82 доповіді. Участь у ньому взяли представники Академії наук СРСР, Московського інституту

сходознавства, Ленінградського інституту живих східних мов, Кавказького історико-археологічного інституту, Азербайджанського університету, Науково-дослідної асоціації Комуністичного університету трудящих Сходу. Гостями були директор Туркологічного інституту, декан історико-філологічного факультету Стамбульського університету професор Ф. Кеprüлю-заде, редактор журналу “Економік д’Оріан”, депутат Великих національних зборів Туреччини Р. Сафет-бей, професор Тегеранської вищої школи політичних наук А. Х. Форучі [Черніков 1991, 36].

Плідною, попри брак фінансування (у 1926 р. Наркомат освіти УСРР, якому організаційно підпорядковувалася сходознавча асоціація, виділив на ці потреби лише 1 600 руб. [Дмитрієнко 1969, 189]), була видавнича діяльність ВУНАС. Влітку 1926 р. було ухвалено видавати “Бюлетень” накладом 100 примірників. Невдовзі “на правах рукопису” вийшов перший випуск за редакцією О. Гладстерна і П. Ріттера. Він мав рубрики: “Економіка. Політика”, “Історія. Література”, “Доповіді і реферати”, “Хроніка”. Другий (спарений) випуск вийшов у січні 1928 р. У ньому першу рубрику розширили до “Економіка. Політика. Право”. Того ж року вийшов останній, також спарений, випуск “Бюлетеня”. Утім, це видання було орієнтоване на вузьке коло фахівців і не задовольняло потреб ВУНАС як наукового центру [Циганкова 2007, 159].

Перший випуск “Бюлетеня” містив анонс журналу “Східний світ”. У липні й жовтні 1926 р. засідала редакційна колегія: Я. Ряппо (відповідальний редактор), О. Гладстерн, П. Ріттер. Надалі в ній працювали А. Кримський, А. Ковалівський, Л. Величко та ін. На заваді амбіційним задумам – шість номерів щороку накладом 5 тис. примірників – стали брак коштів та організаційні труднощі. Тож протягом 1927–1931 рр. вийшли лише 17 номерів (з них п’ять спарених) накладом 1 тис. примірників. Останній випуск за 1931 р. (№ 1–2 (16–17)) вийшов під назвою “Червоний Схід”. Це був орган ВУНАС і водночас – УСТП. Його рубрики повторювали структуру “Бюлетеня”. “Східний світ” публікував матеріали українською, російською й англійською; резюме до статей були російською, англійською, французькою та німецькою. Загалом було опубліковано 415 (за іншими підрахунками – 411) матеріалів з історії, культури, політики, економіки країн і регіонів Сходу, рецензій тощо. У журналі публікувалися не лише науковці, а й початківці [Дмитрієнко 1969, 189–197; Черніков 1999, 321–322; Систематичний покажчик... 1964], що свідчило про прагнення ВУНАС розвивати сходознавчі кадри.

Під грифом ВУНАС виходили й одноосібні дослідження у вигляді брошур чи монографій [напр.: Величко 1929; Шамраєвський 1929]. Члени Асоціації публікувалися також у союзних виданнях, як-от згадуваний “Новий Восток” [напр.: Курц 1925].

Попри активну й плідну діяльність, ВУНАС та її філії були закриті восени 1930 р. Це стало наслідком згортання українізації, посилення партійно-бюрократичного контролю за інтелектуальною діяльністю, централізації систем освіти і науки в СРСР, розгортання репресій. Від 1931 р. ВУНАС діяла як Український науково-дослідний інститут сходознавства, а з вересня 1931 р. – УНДІ Близького Сходу. Утім, це був час згортання наукового сходознавства в підрадянській Україні, яке відродилося лише зі здобуттям нею незалежності.

Зародження і розвиток радянської афганістики в 1920-х – на початку 1930-х рр.

Із початку 1920-х рр. Афганістан посів одне з чільних місць у радянському сходознавстві. Цьому сприяв міцний фундамент, закладений російськими вченими, і насамперед військовими географами, які в останній чверті XIX – на початку XX ст. приділяли значну увагу Афганістану як потенційній арені зіткнення Російської і Британської імперій під час “Великої гри”. Містком між імперською і радянською

афганістикою стала робота офіцера, географа і сходознавця Андрія Снесарева [Снесарев 1921], навколо якої в Росії зберігається своєрідний культ. Ця стенограма лекцій, прочитаних у 1919–1920 рр. на східному відділенні Академії Генерального штабу РСЧА, – справжня енциклопедія Афганістану, де з військовою точністю і стислістю узагальнено актуальні на той час географічні, етнографічні, соціально-економічні дані про Афганістан. Утім, головний акцент (автор наголошував на практичній меті вивчення Сходу [Снесарев 1921, 4]) у ній зроблено на військовій історії і традиціях афганців, а сам Афганістан розглядався як потенційний театр воєнних дій, гіпотетично, під час “визволення” його з-під британського протекторату. У 1920-ті рр. в СРСР вийшла низка військово-політичних оглядів, які, попри спроби авторів наслідувати цю роботу, були вторинними й компілятивними і за фактичним та аналітичним рівнем поступалися взірцю [напр.: Бялковский 1927; Ванченко 1928]. Вплив А. Снесарева на тодішню афганістику виявився й у тому, що майже всі подальші узагальнювальні чи конкретно-історичні праці містили військово-географічний розділ [Вейт 1927; Примаков 1929а; Рейснер 1929а; Нариманов 1929; Соколов-Страхов 1931].

Розвитку радянської афганістики сприяв і збіг історичних обставин. Амануллахан, емір Афганістану з кінця лютого 1919 р., прагнучи незалежності від Британії, першим визнав радянську Росію й дістав у відповідь перше дипломатичне визнання себе як правителя суверенної держави. Це визначило особливе місце Афганістану в зовнішній політиці радянської Росії / СРСР. Після укладання 28 лютого 1921 р. Договору про дружбу радянсько-афганські відносини динамічно розвивалися [Ковальков 2018, 90–119], що й зумовило посилену увагу радянських учених до цієї країни. Не варто відкидати й те місце, яке Афганістану відводили Комінтерн і уряд більшовиків у питанні можливого “експорту революції” до Британської Індії [Ковальков 2018, 62–89]. Нарешті, це громадянська війна в Афганістані 1928–1929 рр., точніше, тлумачення цих подій Москвою і подальше її збройне втручання в афганські події [Ковальков 2018, 120–135], що суттєво змінило акценти публікацій на афганську тематику.

Публікації 1920-х рр. тяжіли до зважених оцінок історії і тодішнього розвитку Афганістану й охоплювали широке коло проблем. Утім, вони вже були наповнені “революційною” риторикою і зазнали впливу на методологію історії “ленінізованого” марксизму з його вульгарним матеріалізмом та абсолютизацією класової боротьби. Попри це, чимало праць тієї доби мають історіографічну цінність. Наприклад, опублікований ВНАС у 1923 р. збірник, який містив статті з історії, археології, етнографії та філології Афганістану. З-посеред них варта згадки стаття співзасновника “нового” радянського сходознавства Володимира Гурка-Кряжина “Історичні долі Афганістану” [Гурко-Кряжин 1923]. У ній визначено головні етапи історії країни від античності до Першої світової війни й уперше озвучено тези, які запанували в радянській історіографії. Передусім це виправдання експансії Російської імперії в Центральній Азії, Персії й Афганістані британською експансією в регіоні. Іншою стала думка про обумовленість перевороту (саме цей термін вжито в статті) в Афганістані 1919 р. і здобуття ним незалежності Жовтневою революцією та “пролетарською” зовнішньою політикою більшовиків. Серед ранніх оглядових праць можна також згадати брошуру сходознавця Олександра Гаррицького [Гаррицкий 1923].

Багатими на фактичний матеріал були праці радянського діяча, повноважного представника РСФРР та СРСР в Афганістані в 1921–1923 рр. Федора Раскольникова. Опублікована в 1923 р. в “Новом Востоке” стаття “Росія та Афганістан” [Раскольников 1923], у якій уперше висвітлено відносини між країнами від XVII ст. до російсько-британської Конвенції 1907 р., і сьогодні варта уваги. Автор заклав традицію розглядати політику Росії в регіоні в контексті “Великої гри”, слушно зазначаючи, що “афганську карту” і загрозу “індійських походів” через Афганістан Росія

використовувала як компенсацію військово-дипломатичних невдач у Європі та як засіб тиску на Англію. Так само в дусі часу автор нищівно критикував політику Росії в регіоні, звинувачуючи місії Віткевича і Столетова в провокуванні обох британсько-афганських воєн XIX ст. Інша його робота [Раскольников 1924] писалася під час загострення британсько-афганських і британсько-радянських відносин, спровокованих діями Комінтерну в Афганістані та на кордонах Британської Індії. До слова, саме діяльність повпреда, який водночас був агентом Комінтерну, стала приводом до “ультиматуму Керзона” від 8 травня 1923 р. і відкликання Ф. Раскольникова з Кабула [Ковальков 2018, 91–96]. Частина цієї брошури повторювала попередню статтю. Утім, у розділі “Радянська Росія та Афганістан” уперше висвітлено встановлення дипломатичних відносин між країнами, яким заважали басмачі в Середній Азії й особисто Енвер-паша. Цінним також є аналіз політичної ситуації в тодішньому Афганістані. Щодо самого “ультиматуму”, то автор традиційно для Кремля звинуватив Британію в агресивній антиафганській та антирадянській політиці.

Серед статей, які розкривали окремі епізоди афганської історії, була стаття географа і сходознавця Григорія Грум-Гржимайла, присвячена підкоренню Кафірістану еміром Абдурахманом у 1895–1896 рр. [Грум-Гржимайло 1925]. Поряд з базованим на джерелах відтворенням подій, він звинуватив владу Британської Індії в бездіяльності та потуранні “залиттю кров’ю” цього самобутнього регіону сучасного Афганістану. Варто згадати першу публікацію засновника радянської афганознавчої школи Ігоря Рейснера, який у 1919–1921 рр. був першим секретарем першої радянської дипломатичної місії в Афганістані, присвячену Конвенції 1907 р. [Рейснер 1925а]. У статті, базованій на архівах російського МЗС, він повторив тези Ф. Раскольникова, що “царська Росія розглядала Афганістан та Індію... суто під кутом використання як опудала для англійців” [Рейснер 1925а, 56]. Сама ж Конвенція свідчила про переорієнтування Росії на Близький Схід і визнавала факт потрапляння Афганістану до сфери впливу Англії. Заслугове на увагу й стаття військового аташе в Кабулі в 1926–1927 рр. Костянтина Соколова-Страхова “Афганістан у світовій війні 1914–1918 рр.” [Соколов-Страхов 1929]. Її вирізняли багатий фактичний матеріал, зваженість оцінок, глибокий аналіз тодішньої геополітики і внутрішніх процесів у середовищі афганської верхівки.

Від середини 1920-х рр. вийшли кілька “політекономічних” публікацій про поточні проблеми Афганістану. Праці І. Рейснера [Рейснер 1925b], Є. Лудшувейта [Лудшувейт 1926а; Лудшувейт 1926b], Я. Лідака [Лидак 1929] розкривали внутрішню політику Аманулли-хана, “молодоафганські” реформи, “прогресивні” і спрямовані на подолання “феодально-патріархальних” відносин і відсталості країни. Ці автори започаткували низку тенденцій. По-перше, політику афганського уряду визначали як “класову”, яка відповідала інтересам торговельної буржуазії і сердарства. Отож опір реформам (як-от повстання в Хості 1924 р.) розглядали як вияв “класової боротьби”. По-друге, всіляко підкреслювали (і навіть перебільшували) роль СРСР у здійсненні реформ і, навпаки, всіляку протидію в цьому Англії. Остання думка предметно розвинута в іншій статті І. Рейснера щодо зовнішньої політики Аманулли-хана [Рейснер 1928]. Згідно з нею, антиафганська політика Англії насправді була спрямована проти СРСР і “радянсько-афганської дружби”. Утім, на відміну від пізнішої радянської історіографії, І. Рейснер не ідеалізував радянсько-афганські відносини, визначаючи серед їхніх подразників підтримку Афганістаном басмачів у Середній Азії. Інші публікації також викривали антиросійські й антирадянські мотиви афганської політики Лондона [Стоклицкий 1928; Гримм 1929]. Своєрідною компіляцією попередніх статей І. Рейснера була перша в СРСР спеціалізована монографія “Незалежний Афганістан” [Рейснер 1929а].

Цінні свідчення, передусім статистику, містять статті про співпрацю між СРСР та Афганістаном, насамперед торгівлю [Вавилов 1925; Гаррицкий 1925; Палюкайтис

1927; Палюкайтис 1932; Скерский 1926], соціально-економічний розвиток країни [Губер, Марков 1929; Обручев 1927] або її регіонів [Монич 1927; Алексеєнков 1933]. До сьогодні не втратили цінності роботи, написані за підсумками експедицій: етнологічної до Панджшеру М. Андреева [Андреев 1927] і ботанічної 1925 р. на чолі з Миколою Вавиловим і Дмитром Букінічем [Вавилов, Букинич 1929]. Остання подолала 6 тис. км, дослідила всі сільськогосподарські зони країни, збирала понад 6 тис. зразків рослин. У деяких районах (Нуристан) радянські вчені були першими європейцями, які відвідали ці території. Ця книга-звіт вийшла російською й англійською, дістала високу оцінку світової наукової громадськості й стала справжнім проривом у вивченні природи Афганістану, сприяла розвитку ботаніки й селекції в СРСР та у світі.

Жанр останньої книги з цього ряду можна визначити як тревелог – подорожній огляд. Її авторкою була сестра І. Рейснера і дружина Ф. Раскольниково Лариса Рейснер [Рейснер 1925]. Написана у блискучому літературному стилі та наповнена розмаїттям епізодів із життя афганців (і особливо афганок), вона водночас є взірцем того зверхньо-пихатого погляду на Схід, який Е. Саїд визначив як “орієнталізм”. Захоплення східною, музейно-непорушною екзотикою сусидить тут зі зневагою до Афганістану як до відсталого, “забитого”, первісно-патріархальної країни.

Громадянська війна в Афганістані, під час якої в січні 1929 р. Аманулла-хана усунув від влади таджик Хабібупулла-хан Бача-і-Сакао, якого своєю чергою в жовтні того ж року повалив пуштун-баракзай, колишній військовий міністр Аманулли Мухаммед Надір-хан, змінила акценти в радянській афганістиці. Навіть радянський дослідник проблеми визнав: “Ближче до 30-х років наукові проблеми стали якось непомітно втрачати свої сутнісні функції і набувати політичного відтінку” [Зохидов 1991, 11]. Радянські наукова періодика і публіцистика наповнились великою кількістю статей, які мали “по гарячих слідах” визначити природу афганської кризи та перспективи подальшого розвитку “дружнього” Афганістану [Аршит 1929; Леоринус 1929; Примаков 1929b; Рафаїл 1929; Рейснер 1929b; Рейснер 1929c; Штуссер 1929]. Тоді ж вийшли кілька книг, присвячених тим подіям [Нариманов 1929; Примаков 1929a; Соколов-Страхов 1931], і навіть художньо-публіцистичний твір за їхніми мотивами [Шуан 1930]. Вони різнилися за рівнем аналітики й аргументації. Статті І. Рейснера (в одній з них він приховав себе за псевдо Леоринус) були більш “наукоподібними”. Як і книга Віталія Примакова, ватажка “червоного козацтва” в більшовицькій Україні, військового аташе в Кабулі в 1927–1928 рр., учасника тих подій як командира “зведеного інтернаціонального загону” під іменем Регіб-бей, який навесні 1929 р. здійснив першу радянську інтервенцію до Афганістану [Ковальков 2018, 126–133]. Усі вони поширювали радянську версію подій в Афганістані як конфлікту між “прогресивними” (реформаторськими, патріотичними і, безперечно, дружніми до СРСР) силами на чолі з Амануллою-ханом і “реакційними” “феодалами” та муллами. Останні використали обурення селян, коштом яких Аманулла-хан реформував країну, і, діставши всебічну підтримку від Англії, захопили владу. Ватажок повсталих селян Бача-і-Сакао (радянські автори називали його “розбійником”, “авантюристом”, незмінно акцентуючи його сумнівну біографію та наголошуючи на перекладі його імені як “син водоноса”) був знятий у руках реакції та ставлеником англійців. Щодо останніх, то чи не головним “доказом” англійського втручання в афганські події стала служба тоді в Британській Індії Т. Е. Лоуренса (Аравійського). Саме він фігурував майже в усіх публікаціях як головний “архітектор” антиурядових виступів і головне зняття британського імперіалізму. І, нарешті, в усіх працях позицію СРСР щодо тих подій визначали як “політику невтручання у внутрішні справи суверенної країни”. Природно, що про “рейд” В. Примакова ні він сам, ні інші автори (як і більшість радянських і сучасних російських істориків) не згадували.

Винятком серед цих праць була книга К. Соколова-Страхова “Громадянська війна в Афганістані” [Соколов-Страхов 1931]. Написана на широкій історіографічній базі, вона вирізнялася зваженістю оцінок і глибоким аналізом внутрішньоафганської ситуації. Автор не поділяв поширеної в СРСР тези про незмінну прорадянськість Аманулли-хана і заперечив вирішальний вплив Англії на афганську кризу. Припускаючи, що об’єктивно вона була вигідна Британії, він наголосив на внутрішній природі конфлікту: останній був спричинений соціально-економічними труднощами внаслідок форсованих і не завжди продуманих реформ. Бача-і-Сакао він вважав хоробрим, здібним, але “темним” і “реакційним” правителем. Важливо також, що К. Соколов-Страхов першим у радянській історіографії визначив конфлікт в Афганістані не як “класовий”, а як міжетнічний, таджицько-пуштунський. Тож Бача-і-Сакао в нього – “ватажок таджицьких партизанів”, його уряд – також “таджицький”, який повалили об’єднані афганські (тобто пуштунські) сили. Таких оцінок радянські історики поступово дійшли лише наприкінці 1980-х років.

Вивчення Афганістану в УСРР

Афганістан не був пріоритетом у діяльності ВУНАС. Зокрема, історії цієї країни було присвячено лише дві брошури [Величко 1929; Шамраєвський 1929], а з понад 400 матеріалів у “Східному світі” / “Червоному Сході” таких було лише 8 статей і рецензій. Ще три публікації були дотичними до Афганістану. Інші країни представлені значно ширше: Індія – 15 матеріалів, Персія – 12, Китай – 40, Туреччина – 37, Японія – 11. Навіть Африка була представлена дев’ятьма статтями [Дмитрієнко 1969, 196–197; Систематичний покажчик... 1964]. На обох сходознавчих з’їздах ВУНАС не виголосили жодної доповіді, присвяченої історії чи поточним проблемам Афганістану. Не було таких і на історико-етнологічному відділі. Утім, член Київської філії В. Калачов виступав на засіданні політико-економічного відділу з темами “Афганістан та його сучасне становище”, “До 7-х роковин радянсько-афганської угоди”, “Економічні зносини Радянського Союзу з Афганістаном”, “Афганська драма”. Зауважимо, що жодна з них не була опублікована. Так само як виступ представника Одеської філії професора Є. Загоровського “Англо-афганські взаємини в освітленні англійського дипломата”. Лише теми виступів Л. Величка (“Радянсько-афганські взаємини” й “Афганські події”) [Всеукраїнська наукова... 1929, 11] відповідали його публікаціям. Дотичною була його ж доповідь “Англійська і радянська політика на Сході у зв’язку з нотою Чемберлена” [Хроніка... 1928, 292].

Всі статті на тему Афганістану в “Східному світі” / “Червоному Сході” виходили в розділі “Економіка. Політика. Право”. Такими ж “політекономічними” були одноосібні публікації. Утім, чимало з них були історичні за змістом. Іншою особливістю було те, що автори всіх їх (за винятком однієї рецензії) були з Харківського осередку ВУНАС. Значною мірою цьому сприяла скандальна історія з брошурою члена Київської філії, випускника Торговельно-промислового технікуму Вадима Лісовського “Державний лад мусульманського Сходу (Туреччина, Персія, Афганістан)” [Лисовський 1927]. Він брав участь у Першому сходознавчому з’їзді, входив до складу ревізійної комісії ВУНАС. Проте, судячи з відгуків у пресі, його праця була доволі примітивною компіляцією без посилань на джерела, мала мовні огріхи і виказувала цілковиту некомпетентність автора. На вимогу керівництва ВУНАС брошуру вилучили й знищили. Цей випадок став приводом для заборони самостійної видавничої діяльності Київської філії. Надалі праці її членів до друку не рекомендувалися. Та й А. Кримський, який скептично ставився до “Східного світу”, не подав туди жодної статті [Циганкова 2007, 179–180]. Утім, казус із працею В. Лісовського був прикритим винятком, адже інші афганознавчі публікації відповідали рівню тогочасного радянського (і не лише) сходознавства.

У першому випуску “Східного світу” за 1929 р. вийшла велика стаття О. Гладстерна “Афганська проблема з погляду міжнародного (1839–1929)”, яка була першою українською науковою публікацією з історії Афганістану. За тогочасною тенденцією вона була актуалізована “повстанням у Кухістані під проводом Баче-Сакао”. Щодо його причин, то вчений повторив панівні тоді висновки радянських сходознавців: реформи Аманулли-хана здійснювалися в інтересах купецтва і водночас руйнували “усталені віками господарчі форми та звички”. Зростання податків спричинило невдоволення селян, а модернізаційні заходи обурювали духовництво [Гладстерн 1929а, 35]. Тож конфлікт в Афганістані О. Гладстерн уже звично тлумачив як класовий, який до того ж, як і повстання в Хості 1924 р., був справою рук англійців. На відміну від більшості радянських авторів, учений лише одного разу згадав “відомого полковника англійської служби Т. Е. Лоуренса”, який перебував у “районі повстання або в місцях, близьких до них”, і підсумував: “Спіймати на гарячому англійських організаторів повстання – річ важка. Навіть коли їхню руку бачиш” [Гладстерн 1929а, 81].

Утім, головним завданням О. Гладстерна було з’ясувати, “яке місце має Афганістан в загальній міжнародній системі” [Гладстерн 1929а, 36]. На багатому фактичному матеріалі (переважно цитуючи російський переклад праці Ф. Мартенса “Росія та Англія в Середній Азії” (Санкт-Петербург, 1880)) вчений проаналізував експансію Російської і Британської імперій в Азії та місце Афганістану в тому протистоянні (при цьому термін “Велика гра” не вживав). Покладаючи більшу відповідальність на “найрозвиненіший і найагресивніший капіталізм”, О. Гладстерн зауважив, що, на відміну від інших держав Сходу, як-от Китай (учений пов’язав британсько-афганську війну 1839–1841 рр. та “англо-хінську”, тобто першу опійну, війну 1840–1842 рр.), де головним мотивом була економіка, Афганістан для Британії мав геополітичну вагу. Його географія – близькість до Росії та Індії – перетворила афганське питання на “англо-російсько-індійське” [Гладстерн 1929а, 38]. Під цим ракурсом він розглядав обидві британсько-афганські війни ХІХ ст., які були спровоковані “фальшивими тривогами про російських козаків на кордоні Індії”, завоюванням Росією ханств Середньої Азії і місіями до Кабула Віткевича і Столетова [Гладстерн 1929а, 38–42]. Зрештою, Британія перетворила Афганістан на буферну державу та свій протекторат, чим сприяла ізоляції країни і консервації її патріархальної відсталості. Лояльність же афганських емірів англійці купували субсидіями, чим посилювали залежність їх від себе [Гладстерн 1929а, 63–64]. У відповідь в Афганістані на початку ХХ ст. виник реформаторський рух, а вбивство Хабібুলли-хана відкрило шлях до незалежності країни. Третю британсько-афганську війну 1919 р. О. Гладстерн пояснив останньою спробою Англії зберегти Афганістан під своїм впливом. Звично для радянської історіографії він наголосив на вирішальній ролі встановлення відносин з радянською Росією у здобутті Афганістаном незалежності. Так само визначальною була допомога Москви у здійсненні Амануллою-ханом “прогресивних” реформ. Протиставляючи політику СРСР та Англії щодо Афганістану в 1920-х рр., О. Гладстерн стверджував, що перший підтримував незалежність Афганістану, тоді як друга була проти цього [Гладстерн 1929а, 78]. Повертаючись до громадянської війни, вчений зазначив, що від її підсумків залежала доля Афганістану, а від останньої – звільнення Сходу від світового імперіалізму [Гладстерн 1929а, 83].

Того ж року в харківському видавництві “Пролетар” вийшла перша україномовна афганознавча книга “Афганістан у боротьбі за визволення” [Величко 1929]. Її автором був один з найбільш плідних авторів ВУНАС і, за словами Е. Циганкової, найбільш активний член її політико-економічного відділу [Циганкова 2007, 147] Лев Іванович Гельберштат (Величко). Він народився в 1879 р. в Москві, мав незакінчену вищу освіту. До проблематики міжнародних відносин на ісламському Сході

він прийшов з дипломатичної служби: був генеральним секретарем Народного комісаріату закордонних справ УСРР, працював у посольствах у Німеччині й Туреччині. Л. Величко був членом правління ВУНАС, замінив О. Гладстерна на посаді голови політико-економічного відділу [Сходознавство і візантологія... 2011, 59].

Книга Л. Величка лише на перший погляд нагадує російські публікації, написані у відповідь на початок громадянської війни в Афганістані. Її вирізняють більш логічна структура і глибокий аналіз проблем історії Афганістану. Звісно, що автор не міг вийти за межі ідеологічних і методологічних меж, які вже стали нормою для радянських істориків. Проте у Л. Величка цей обов'язковий елемент не затьмарив власне науки.

Праця складається з восьми розділів. У першому, “Країна, населення, господарство”, охарактеризовано природно-географічні й кліматичні умови та головні господарські райони Афганістану. Поряд із природно-кліматичними, як чинник загальноекономічної відсталості країни вчений визначив вплив англійської колоніальної політики [Величко 1929, 3]. Аналіз етноплемінного складу населення він завершив важливим висновком, що “надзвичайна різноманітність людності Афганістану в умовах економічного роз'єднання завжди була і є великою перешкодою для утворення міцної централізованої державної влади” [Величко 1929, 11]. Змістовним був наступний розділ “Між молотом і ковадлом”, головна увага в якому зосереджена на “афганській карті” “Великої гри” між Російською і Британською імперіями. Головні висновки Л. Величка майже повторюють тези статті О. Гладстерна, проте сам матеріал викладено логічно і послідовно. У третьому розділі “Боротьба за незалежність” учений відтворив обставини приходу до влади Аманулли-хана, розглянув різні версії вбивства його батька, детально простежив хід третьої британсько-афганської війни, проаналізував “молодоафганське” оточення еміра та докладно розписав реформи 1920-х рр. Щодо останніх, то Л. Величко підкреслив, що “особливо круто повів Аман-Улла-хан культурне перетворення країни” [Величко 1929, 11]. Утім, зовнішню політику Аманулли-хана він уже звично визначив як дружню до СРСР (“дружба з Радянським Союзом як гарантія незалежності”) і спрямовану проти “англійського імперіалізму” [Величко 1929, 27]. Тож логічно, що п'ятий розділ книги (“Англійський імперіалізм проти Аман-Улли-хана”) присвячено “викриттю” “потаємної боротьби” англійців, які прагнули перетворити Афганістан на плацдарм наступу на СРСР. Тут зустрічаємо все те, чим рясніли тогочасні праці: протидія реформам, інспірування англійською розвідкою Хостського повстання 1924 р., провокування радянсько-афганських прикордонних конфліктів та ін. Після стислого опису подорожі Аманулли-хана Європою і Близьким Сходом Л. Величко перейшов до останніх подій в Афганістані. Демонізованому в СРСР Т. Е. Лоуренсу він присвятив цілий розділ. На підставі розрізнених, проте сумнівних фактів він дійшов висновку, що участь “найвидатнішого представника англійської політичної розвідки” в тих подіях можна вважати доведеним фактом [Величко 1929, 49]. Ба більше, «він був не єдиний такий агент “Інтелідженс сервіс”. Безумовно, що поруч із ним і під його проводом працювали десятки таких же розвідачів за допомогою прихильників, що їх купували англійці по обидва боки кордону» [Величко 1929, 57]. Саме ж повстання автор визначив як “реакційне”, яке “розвалило Афганістан”, зупинило його поступ (“тимчасовий компроміс з феодалізмом неминучий”) [Величко 1929, 75–76]. Завершив свою працю Л. Величко роздумами про суперечливість національно-визвольних рухів у колоніях та напівколоніях Сходу.

У ґрунтовній рецензії на цю книгу О. Гладстерн критикував автора за лаконічність у висвітленні “звірств” англійців під час каральної експедиції до Джелалабада в січні 1841 р. та політики російського імперіалізму щодо Афганістану. Водночас рецензент визнавав її переваги, навіть порівняно зі згадуваною вище монографією І. Рейснера: “Погляди т. Величка на події в Афганістані та на соціально-економічні

й політичні коріння ситуації дуже чіткі та правильні. У т. Величка твердий підхід до афганської дійсності”; “Можливості економічного розвитку Афганістану т. Величко оцінює обережно та близько до істини” [Гладстерн 1929b, 232]. Звернімо увагу на інші характеристики цієї (та наступної) праці Л. Величка, які ми також поділяємо. О. Гладстерн високо оцінив доступний для широкого загалу стиль (“Тов. Величко належить до тих авторів (не численних у нас), що вміють сполучати серйозність трактовки теми з популярністю”) і мову (“Мова книжки дуже підносить її цінність”) брошури [Гладстерн 1929b, 231, 232].

Стаття “Державний переворот в Афганістані” в першому номері “Східного світу” за 1930 р. [Величко 1930] була логічним продовженням минулорічної брошури. Після стислого викладу подій завершального етапу громадянської війни в Афганістані від урочистого святкування Хабібulloю-ханом 11-ї річниці незалежності Афганістану 20 серпня 1929 р. до вступу до Кабула 15 жовтня військ М. Надіра-хана і подальшого розстрілу еміра-таджика 21 жовтня того ж року автор здійснив глибокий, не типовий для тодішніх радянських публікацій, аналіз афганських подій і головних їхніх учасників. Висвітлюючи життєвий шлях Бача-і-Сакао, Л. Величко підкреслив його таджицьке походження та не вважав його (як це робили інші автори) “сліпим знярядям в руках реакційного духовенства” [Величко 1930, 64]. З одного боку, антиурядові виступи ним подані як “класовий протест селянства проти політики молодоафганського уряду, який переклав на селянство весь тягар реформ, що проводилися в інтересах торговельного капіталу”, зумовлений до того ж незавершеністю аграрної реформи і збереженням “феодальних” відносин. Водночас він слушно підкреслив, що влада Хабібulloю-хана Бача-і-Сакао спиралася на неафганські племена, які становили “половину людності Афганістану”, тоді як пуштун М. Надір-хан походив з “афганського феодального панства”, спирався передусім на дурранійські племена і використав проти конкурента “афганський націоналізм” [Величко 1930, 65–68]. Ці тези наближали Л. Величка до сучасного розуміння змісту громадянської війни 1928–1929 рр., проте марксистсько-класове розуміння тут усе ж взяло гору над науковим.

Того ж року “Східний світ” помістив статтю Л. Цукермана “Аграрне питання в Північному Афганістані й підсумки селянського повстання” [Цукерман 1930a]. Саме формулювання проблеми впливало зі звичного для тогочасної радянської історіографії тлумачення громадянської війни в Афганістані як вияву “класової боротьби”. За Л. Цукерманом, це було селянське повстання, придушене “воєнно-бюрократичною монархією Надір-хана, який прийшов до влади за підтримки афганських племен і з англійською допомогою”. Останню тезу можна не коментувати, а думка про “підтримку афганських племен” разом з наголосом автора на тому, що північ Афганістану, звідки й прийшли повстанці на чолі з Хабібulloю Бача-і-Сакао, була переважно неафганською за етнічним складом населення, породжувала сподівання на розуміння афганської кризи як конфлікту міжетнічного. Утім, автор, як і Л. Величко, такого висновку не дійшов. Водночас слушною була думка, що всі проблеми Афганістану – від невирішеності аграрного питання [Цукерман 1930a, 56]. Ця проблема була актуальною для Афганістану й у другій половині ХХ ст. Основна ж частина статті була компіляцією з попередніх, проаналізованих вище, праць [Вавилов, Букинич 1929; Монич 1927; Рейснер 1929a] і більше нагадує реферат. Насправді так воно й було, адже це був конспект виступу на засіданні політико-економічного відділу ВУНАС. Весь виклад побудовано навколо вже прописаних на той час істин: північ Афганістану, головний аграрний регіон країни, населяли неафганські народи, тож тамтешні селяни перебували під подвійним гнітом військово-бюрократичної пуштунської влади і “тубільної поміщицької кляси” [Цукерман 1930a, 56].

У першому й останньому номері “Червоного Сходу” за 1931 р. була вміщена стаття “Внутрішня політика Надір-хана” [Козельський 1931]. Вона радше може

слугувати джерелом вивчення короткочасного правління афганського короля, адже спиралася на поточні повідомлення в пресі, тож у ній годі було чекати якогось виваженого аналізу. Завершення громадянської війни автор уже традиційно тлумачив з марксистських позицій. Бача-і-Сакао – неписьменний, простакуватий, хоча й відважний селянин, який, потрапивши в полон “до клясово-ворожих селянству елементів”, здійснював згубну політику. Його ж поразка стала реваншем феодално-поміщицької верхівки на чолі з Надіром-ханом. Б. Козельський також натякав, що, окрім класової природи, конфлікт в Афганістані був міжетнічним: Бача-і-Сакао на верхівку влади винесло “повстання таджицьких селян”, тоді як Надір-хан перемиг “на гаслах афганського націоналізму” [Козельський 1931, 119–122]. Проте, як і в разі з попередніми працями, тут ця слушна думка не набула розвитку. Поверховий огляд політики Надіра-хана автор підсумував визначенням її як “реакційної”, якій надалі протистоятимуть “революційний селянський рух” і “прогресивна афганська інтелігенція” [Козельський 1931, 135].

В окремих бібліографічних описах є згадка про брошуру Я. Шамраєвського “Афганістан”, видану в 1929 р. в Харкові [Шамраєвський 1929]. Утім, відшукати бодай примірник її не вдалося.

Варто також згадати різні за тематикою три статті, які опосередковано торкалися Афганістану. У першому числі “Східного світу” за 1928 р. вміщена політінформаційна стаття Л. Величка “Турецько-персько-афганська троїста угода” [Величко 1928]. Тут автор намагався виступити таким собі експертом-міжнародником, аналізуючи поточні події та прогнозуючи їхні можливі наслідки. У центрі його уваги – турецько-афганська угода від 26 травня 1928 р., турецько-перський та афгансько-перський протоколи від 15 червня того ж року. Л. Величко трактував їх як “поразку англійського імперіалізму” і “засіб зміцнення дружби з СРСР” [Величко 1928, 10, 25]. Обґрунтовував він це незмінною для радянської історіографії тезою про вирішальний вплив на три країни Жовтневої революції. Зокрема, щодо Афганістану він писав, що той був “між англійським молотом і російським ковадлом. Національний рух не мав перспектив. Жовтнева революція забезпечила Афганістану тил і створила дійсну основу незалежності держави” [Величко 1928, 15]. Далі кілька сторінок автор відвів для протиставлення підступної та імперіалістичної англійської політики щодо цих держав радянській: конструктивній, щирій і дружній. За словами Л. Величка, вся політика Лондона в цьому регіоні Азії була антирадянською. Зокрема, “викриваючи” підступи англійців в Афганістані, він першим з радянських авторів згадав афгансько-радянський конфлікт за о. Урта-Тугай на Амудар’ї восени 1925 – взимку 1926 р., про який в СРСР ще довго замовчували. Утім, за версією Л. Величка, це “прикордонне непорозуміння” спровокували англійці, аби розсварити дружніх афганців і радянців [Величко 1928, 16]. Насправді ж конфлікт навколо цього озера спровокував СРСР, чим зіпсував відносини з Афганістаном [Ковальков 2018, 115–117]. Загалом же в цій статті автор здебільшого видавав бажане за дійсне. Згадувані домовленості аж ніяк не були “троїстою угодою”, яка могла б утворити якийсь альянс. Останній за участю трьох держав та Іраку виник лише після підписання Саадабадського пакту 8 липня 1937 р. Не були ці угоди й виявом дружби трьох держав з СРСР, адже ані Аманулла-хан, ані Реза-шах Пехлеві і тим більше Мустафа Кемаль не були прорадянськими лідерами. Та й утворена за згадуваною угодою в 1937 р. т. зв. Близькосхідна Антанта перебувала в орбіті зовнішньої політики Великої Британії.

Наступного року в “Східному світі” була вміщена ґрунтовна аналітична стаття О. Гладстерна “Світова війна 1914–1918 рр. та Схід” [Гладстерн 1929с], яка й сьогодні варта уваги науковців чи студентів. Її “афганська” частина змістом і висновками перегукується зі згадуваною вище статтею К. Соколова-Страхова [Соколов-Страхов 1929]. О. Гладстерн аргументовано визначив геополітичну вагу Афганістану

для обох коаліцій, детально висвітлив обставини перебування в Кабулі влітку 1915 – навесні 1916 р. німецько-австрійсько-османської місії на чолі з Оскаром фон Нідермаєром та пояснив причини її невдачі й дотримання Хабібulloю-ханом нейтралітету у Великій війні: “І все ж афганський емір волів за краще мати певну англійську субсидію, яку значно збільшили під час війни, ніж питати воєнну долю” [Гладстерн 1929с, 18].

Стаття О. Грушевського “Східний експорт України в 1927–28 рр.” у першому номері “Східного світу” за 1930 р. [Грушевський 1930] була свідченням тісної взаємодії ВУНАС з УСТП. Попри задекларовані вузькі хронологічні межі, автор на понад 50 сторінках висвітлив торгівлю УСРР з Афганістаном, Персією, Туреччиною, Єгиптом, Китаєм протягом 1923–1928 рр. На підставі урядової статистики і даних УСТП показано не лише динаміку українського експорту до держав Сходу у визначений період у грошовому вимірі, а й подано вичерпну номенклатуру товарів, що робить цю працю цінним джерелом вивчення зовнішньої торгівлі Української СРР. Зокрема, Україна долучилася до радянсько-афганської торгівлі в 1923–1924 рр., продавши туди 180 т цукру на 34 тис. руб. [Грушевський 1930, 118]. У 1926–1927 рр. вартість українського експорту до Афганістану становила вже 1 млн 102 тис. руб., а в 1927–1928 рр. – 1 млн 948 тис. руб. [Грушевський 1930, 80]. До того ж цукор становив 92,6 % українського експорту до цієї азійської країни [Грушевський 1930, 80]. На підставі аналізу структури дореволюційної російсько-афганської і радянсько-афганської торгівлі О. Грушевський дійшов висновку, що Афганістан був перспективним ринком, тоді як Україна не використовувала цих можливостей. Серед потенційних статей розширення українського експорту автор пропонував порцеляно-фаянсові та скляні вироби, тканини, металовироби тощо [Грушевський 1930, 119–120].

Кожен номер “Східного світу” / “Червоного сходу” містив рубрику “Рецензії”, що мало підкреслити статус ВУНАС як наукового сходознавчого центру. Загалом було чотири огляди афганознавчої літератури, про один з яких, надзвичайно фахову рецензію О. Гладстерна на монографію Л. Величка, йшлося вище. Автором іншої на спогади Еміля Рибічки “Бурхливі роки Афганістану” (Москва, 1929) був сам Л. Величко (поза сумнівами, що саме він ховався за ініціалами “Л. В.”) [Л. В. 1929]. Е. Рибічка – австрійський військовополонений у Російській імперії, який після Жовтневого перевороту з кількома побратимами втік з табору в Туркестані і в 1919–1920 рр. перебував у Кабулі. Його мемуари залишаються важливим джерелом з історії Афганістану, особливо зважаючи на час його перебування там. Це був російський переклад німецького видання зі зміненою назвою: в оригіналі було “В богоданому Афганістані як гості еміра”. Тут Л. Величко підтвердив свій рівень вдумливого і кваліфікованого сходознавця, який володів упізнаваним літературним стилем. Він відзначив інформативність роботи: настрої кабульців під час “державного перевороту 1919 р.” і третьої британсько-афганської війни, описи природи, міського життя і побуту афганців тощо. Водночас рецензент закидав автору, що той не мав ані знань, ані спостережливості, аби розібратись у подіях, свідком яких він був. Утім, значно більше Л. Величко критикував редакторів видання, які не супроводили текст коментарями. І це тоді, коли, за його словами, “Афганістан серед молоді майже не популяризували”.

Дві інші рецензії були на монографію І. Рейснера “Незалежний Афганістан” [Рейснер 1929а]. Автором першої був представник Київської філії ВУНАС Ілля Мойсейович Фалькович. Уродженець Чорнобиля (1898 р.), він закінчив Торговельно-промисловий технікум у Києві по арабському циклу, був членом бюро Вищого семінару сходознавства ім. Н. Нариманова при ньому, стажувався в УСТП, був членом Комісії для вивчення східної торгівлі в Харкові. Як член ВУНАС вивчав економіку східних країн, був автором 33 публікацій, переважно рецензій [Сходознавство

і візантологія... 2011, 224–225]. У 1932 р. І. Фалькович перебрався до Москви, на щастя, уникнув репресій і в 1960-ті рр. одним з перших на союзному рівні висвітлював історію українського сходознавства [Фалькович 1966]. Слід визнати, що ця рецензія була радше описом, аніж аналізом. У дусі часу зауваживши, що “останні події в Афганістані (тобто громадянська війна. – О. К.) викликали особливу зацікавленість до нього серед трудящих мас Радянського Союзу” і що ця країна затиснута між “імперіалістичною Індо-Британською імперією і соціалістичним Радянським Союзом” [Фалькович 1929, 236], рецензент некритично схвально оцінив роботу московського вченого. “Вміле викладення та яскравість окремих етапів із життя країни залишають найкраще враження. Це й дає підставу рекомендувати цю роботу як незамінну у вивченні Афганістану не тільки з навчальною метою, а й з науково-дослідною” [Фалькович 1929, 237].

Іншу рецензію на І. Рейснера подав Л. Цукерман, і в ній помітні спроби віднайти “позитивні і негативні сторони книжки”. Зокрема, схвалюючи докладний розгляд економіки Північного Афганістану, рецензент зауважив, що автор проігнорував господарство півдня країни, Хазараджату, долини р. Гільменд. Через це І. Рейснер висвітлив антиурядові виступи таджиків півночі, проте незрозумілим залишився конфлікт між хазарійцями й пуштунами [Цукерман 1930b, 262]. Далі критика стала “класовою” й абсолютно відірваною від тодішніх афганських реалій: “Його праця не показує, що афганський селянський рух був таким, яким буває аграрний рух, коли немає пролетаріату. Рух, яким не керувала революційна організація, використали феодалі і духівництво, що боролися проти торговельної буржуазії”. Утім, Л. Цукерман завершив огляд висновком про користь книги, адже вона була “чи не єдиною марксистською роботою по Афганістану”. До того ж вона “дає ясне розуміння політики англійського імперіалізму на Середньому Сході і значення Афганістану в системі світової політики” [Цукерман 1930b, 263].

Афганознавчі праці українських учених зберігають не лише історичну, а й історіографічну цінність. Попри те що більшість із них були компілятивними і подекуди вторинними, а автори були змушені повторювати панівні тоді в СРСР ідеологічні кліше й аналітичні конструкти, вони засвідчили високий потенціал українського сходознавства загалом й афганістики зокрема, який, на жаль, не був реалізований передусім через репресії з боку Кремля. Більшість членів і співробітників ВУНАС, як, власне, і ВУАН, були репресовані за надуманими звинуваченнями. Трагічна доля А. Кримського загальновідома. Л. Величка в липні 1937 р. заарештували як агента іноземної розвідки й розстріляли 17 вересня того ж року [Сходознавство і візантологія... 2011, 59]. О. Гладстерн у 1932 р. через ідеологічний тиск був змушений перебратися до Москви, де в березні 1937 р. також підпав під репресії через начебто причетність до контрреволюційної організації і також був страчений [Сходознавство і візантологія... 2011, 68]. Можна лише припускати, скільки наукових праць з історії Афганістану вони могли б написати, скількох учнів підготувати і, можливо, створити українську афганознавчу школу. Тож наслідки знищення в зародку українського сходознавства на початку 1930-х рр. не подолані до сьогодні, свідченням чого є майже повний брак в українській історіографії афганознавчих студій.

Висновки

Нетривала, але яскрава історія діяльності ВУНАС була часом становлення українського сходознавства, яке, втім, за тогочасних умов згорання політики коренізації, встановлення тотального партійно-ідеологічного контролю над централізованою системою освіти й науки та репресій проти інтелігенції не мало шансів розвинути у самобутню національну наукову школу. Уже сформовані і молоді талановиті вчені започаткували різні напрями сходознавчих студій, що втілилось у

численних наукових публікаціях. Важливу роль у розвитку українського сходознавства відіграв часопис “Східний світ” / “Червоний схід”, який за своїм змістом та науково-методологічним рівнем мало чим поступався загальносоюзним відповідникам. ВУНАС тісно співпрацювала з Українсько-східною торговельною палатою, що свідчило про практичну спрямованість сходознавчих студій. Попри тісну залежність від загальносоюзних сходознавчих центрів і щораз більший вплив на тодішнє суспільствознавство марксистсько-ленінської методології, ВУНАС за короткий термін спромоглася перетворитися на авторитетний і затребуваний науково-експертний осередок республіканського рівня, який підтримував зв’язки з багатьма освітніми і науковими закладами СРСР, Європи й Азії.

З початку 1920-х рр. Афганістан посів одне з чільних місць у радянському сходознавстві. Це було визначено напрацюваннями попередніх десятиліть, особливим ставленням радянського керівництва до Афганістану як держави, з якою першою було встановлено дипломатичні відносини, а також діяльністю Комінтерну, який розглядав цю країну як потенційний “коридор” експорту “світової пролетарської революції” до колоній і напівколоній Азії. Упродовж 1920-х рр. ґрунтовні, попри ідеологічно-методологічні, політично-кон’юнктурні та організаційні впливи, праці А. Снесарева, Ф. Раскольникова, І. Рейснера та ін. започаткували радянську афганістику. Їхні праці, які висвітлювали різні етапи історії Афганістану, його суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку, і сьогодні становлять неабияку цінність. Із початком у 1928 р. громадянської війни в Афганістані спрямованість і зміст публікацій, присвячених цій країні, докорінно змінилися. Це було зумовлено тлумаченням тих подій у Кремлі як інспірованих Великою Британією і спрямованих проти СРСР, а також радянським військовим втручанням в афганську кризу.

Афганістан не був пріоритетом у діяльності ВУНАС, про що свідчить порівняно невелика кількість публікацій, присвячених цій країні. Наприкінці 1920-х років у науковому журналі “Східний світ” / “Червоний Схід” вийшли вісім статей і рецензій, які розкривали основні етапи політичної історії Афганістану, проблеми його тогочасного внутрішньополітичного, соціально-економічного розвитку та зовнішньої політики. Ще три статті були дотичні до афганознавчої проблематики. Окрім цього, в Українській СРР були опубліковані дві праці, які умовно можна визначити монографіями. Більшість цих праць були кон’юнктурними, спрямованими на освоєння актуальної проблематики (економіка, політика, право, торгівля, міжнародні відносини), на їхньому змісті позначились радянські ідеологічні установки, сформульовані під впливом політики СРСР щодо Афганістану. Попри це, фахові й аналітичні як на свій час праці українських учених, особливо О. Гладстерна й Л. Величка, зберігають історичну й історіографічну цінність. Багатий фактичний матеріал, зваженість оцінок, чітке розуміння умов розвитку Афганістану та місця країни в історії регіону і світовій геополітиці ХІХ – початку ХХ ст. дають підстави констатувати, що вони відповідали тогочасному рівню розвитку радянського та світового сходознавства. Звернення до афганознавчих студій українських учених – членів ВУНАС можуть прислужитися завданню становлення сучасної української афганістики.

ЛІТЕРАТУРА

- Алексеев П. (1933), *Аграрный вопрос в Афганском Туркестане*, Международный аграрный институт, Москва.
- Андреев М. С. (1927), *По этнологии Афганистана. Долина Панджшир (Материалы из поездки в Афганистан в 1926 г.)*, Ташкент.
- Аршит (1929), “События в Афганистане”, *Новый Восток*, кн. 25, с. VII–XXXIV.
- Базиняц А. (1981), “Из истории отечественного востоковедения”, *Азия и Африка сегодня*, № 2, с. 15–17, 43.

Бялковский С. Н. (1927), *Афганистан: Обзор вооруженных сил*, Издание IV управления РККА, Москва.

Вавилов Н. И. (1925), “Афганистан и перспективы наших экономических взаимоотношений”, *Международная жизнь*, № 3, с. 3–10.

Вавилов Н. И. & Букинич Д. Д. (1929), *Земледельческий Афганистан (с 318 фотографий-ми, таблицами и 6 картами)*, Издание Всесоюзного института прикладной ботаники и новых культур при СНК СССР и Государственного института опытной агрономии НКЗ, Ленинград.

Ванченко А. (1928), *Афганистан и его вооруженные силы. С картой и 14 рисунками*, Государственное издательство “Отдел военной литературы”, Москва & Ленинград.

Вейт Е. (1927), *Афганистан*, Московский рабочий, Москва & Ленинград.

Величко Л. (1928), “Турецко-персько-афганська троїста угода”, *Східний світ*, № 3–4, с. 10–27.

Величко Л. (1929), *Афганістан у боротьбі за визволення*, Пролетарій, Харків.

Величко Л. (1930), “Державний переворот в Афганістані”, *Східний світ*, № 1–2, с. 63–77.

Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства. 1926–1929 рр. (1929), О. Гладстерн (ред.), Харків.

Гаррицкий А. (1923), *История и население Афганистана*, Ташкент.

Гаррицкий А. (1925), “Торговля в Афганистане”, *Новый Восток*, кн. 10–11, с. 161–162.

Гладстерн О. (1929а), “Афганська проблема з погляду міжнародного (1839–1929)”, *Східний світ*, № 1–2, с. 35–85.

Гладстерн О. (1929б), “Л. Величко. Афганістан у боротьбі за визволення. ВУНАС – Пролетарій, 1929 стор. 77 (Рецензія)”, *Східний світ*, № 3, с. 231–232.

Гладстерн О. (1929с), “Світова війна 1914–1918 рр. та Схід”, *Східний світ*, № 3, с. 3–36.

Гримм Э. (1929), “Основы афганской политики Англии”, *Новый Восток*, кн. 26–27, с. 43–69.

Грум-Гржимайло Г. Е. (1925), “Завоевание Кафиристана”, *Новый Восток*, кн. 8–9, с. 206–209.

Грушевський О. (1930), “Східний експорт України в 1927–28 рр.”, *Східний світ*, № 1–2, с. 77–132.

Губер А. & Марков М. (1929), “Об аграрных отношениях в Афганистане”, *На аграрном фронте*, № 4, с. 140–148.

Гурко-Кряжин В. А. (1923), “Исторические судьбы Афганистана”, в *Афганистан. [Сборник статей]*, ч. I, И. Н. Бороздин (ред.), Всероссийская научная ассоциация востоковедения при Народном Комиссариате по делам национальностей, Москва, с. 18–97.

Дмитрієнко М. Ф. (1969), «Журнал “Східний світ” (1927–1931 рр.). (Історіографічний огляд)», *Історіографічні дослідження в Україні*, № 2, с. 189–198.

Зохидов О. М. (1991), *Основные вопросы истории Афганистана в русской дореволюционной и советской историографии*, автореферат дис. ... канд. ист. наук, 07.00.09, Историография, источниковедение и методы исторического исследования, Академия наук Республики Узбекистан, Институт востоковедения им. Абу Райхана Беруни, Ташкент.

Ковалівський А. П. (1961), “Вивчення Сходу в Харківському університеті та Харкові у XVIII–XX віках”, в *Антологія літератур Сходу. Переклади з адигейської, азербайджанської, арабської, асурської, бенгальської, вірменської, гінді, грузинської, грапара (старовірменської), індонезійської, китайської, корейської, меотійсько-грецької, осетинської, палі, перської, санскритської, таджицької, турецької, японської та інших мов, зроблені або видані в Харкові*, упорядкування, вступна стаття та примітки А. П. Ковалівського, Видавництво Харківського Трудового Червоного Прапора державного університету імені О. М. Горького, Харків, с. 9–122.

Ковалівський А. П. (1995–1996), “Зв’язки зі Сходом та сходознавство у Києві й Наддніпрянщині”, *Східний світ*, № 2 – № 1, с. 146–167.

Ковальков О. Л. (2018), *Афганістан у зовнішній політиці Радянської Росії / СРСР: 1919–1978 рр.*, ФО-П Лівий Сергій Васильович, Кропивницький.

Козельський Б. (1931), “Внутрішня політика Надір-хана”, *Червоний Схід*, № 1–2 (16–17), с. 119–136.

Кочубей Ю. Н. (1988), “Востоковедение на Украине”, в *Востоковедческие центры СССР*, вып. 1 (Азербайджан, Армения, Грузия, Украина), Наука. Главная редакция восточной литературы, Москва, с. 88–112.

- Кузнецова Н. А. & Кулагина Л. М. (1970), *Из истории советского востоковедения. 1917–1967*, Наука. Главная редакция восточной литературы, Москва.
- Курц Б. (1925), “Проблема восточной торговли СССР”, *Новый Восток*, кн. 10–11, с. 138–151.
- Курц Б. Г. (2014), “Огляд літератури про Схід, що вийшла на Україні 1924–1932 рр.”, в Курц Б. Г., *Східна Європа та Азія: історія торгівлі в XVI – першій половині XX ст.*, Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, Київ, с. 531–610.
- Л. В. (1929), “Рыбичка Е. Бурные годы Афганистана. Москва, Молодая гвардия, 1929. (Рецензия)”, *Східний світ*, № 1–2, с. 408.
- Леоринус (Рейснер И. М.) (1929), “Борьба в Афганистане”, *Мировое хозяйство и мировая политика*, № 3, с. 16–27.
- Лидак Я. Г. (1929), *Афганистан, его реформы и их политическое значение для Востока*, Издание музея восточной культуры, Москва.
- Лисовский В. (1927), *Государственный строй стран мусульманского Востока (Турция, Персия, Афганистан)*, Киев.
- Лудшувейт Е. (1926а), “Высокое государство Афганистан”, *Советское право*, № 4, с. 37–47.
- Лудшувейт Е. (1926б), “Высокое государство Афганистан (окончание)”, *Советское право*, № 5, с. 64–85.
- Матвеева Л. В. (2003), *Нариси з історії Всеукраїнської Академії Наук*, Стилос, Київ.
- Матвеева Л. В. (2008), *Нариси з історії сходознавства*, Стилос, Київ.
- Монич Н. (1927), “Афганский Туркестан (Письмо из Афганистана)”, *Новый Восток*, кн. 16–17, с. 319–328.
- Нариманов Л. (1929), *Афганистан в огне гражданской войны*, Прибой, Ленинград.
- Обручев В. А. (1927), “Ископаемые богатства Афганистана”, *Новый Восток*, кн. 16–17, с. 226–231.
- Палюкайтис И. И. (1927), “Торговля СССР с Афганистаном”, в *Торговля СССР с Востоком (сборник статей и материалов)*, В. Н. Ксандров (ред.), Промиздат, Москва & Ленинград, с. 105–124.
- Палюкайтис И. (1932), “Советский экспорт в Афганистан”, *Ежемесячник Всесоюзной торговой палаты*, № 2, с. 60–64.
- Примаков В. М. (1929а), *Афганистан в огне*, Красная газета, Ленинград.
- Примаков В. М. (1929б), “Гражданская война в Афганистане”, *Большевик*, № 3, с. 53–64.
- Раскольников Ф. (1923), “Россия и Афганистан”, *Новый Восток*, кн. 4, с. 12–48.
- Раскольников Ф. Ф. (1924), *Афганистан и английский ультиматум*, “Красная новь”, Главполитпросвет, Москва.
- Рафаил М. (1929), “Под знаменем ислама и британского национального флага”, *Звезда*, № 3, с. 146–157.
- Рейснер И. (1925а), “Англо-русская конвенция 1907 г. и раздел Афганистана (По материалам секретного архива бывшего М. И. Д.)”, *Красный архив*, т. 3 (10), с. 54–66.
- Рейснер И. (1925б), “Пять лет внутренних реформ в Афганистане”, *Новый Восток*, кн. 8–9, с. 40–64.
- Рейснер И. (1928), “Десять лет внешней политики Афганистана”, *Новый Восток*, кн. 22, с. 67–86.
- Рейснер И. (1929а), *Независимый Афганистан*, Издание Московского Института Востоковедения имени Н. Н. Нариманова при ЦИК СССР, Москва.
- Рейснер И. (1929б), “События в Афганистане”, *Международная жизнь*, № 3, с. 3–11.
- Рейснер И. М. (1929с), “Уроки крестьянского восстания в Афганистане”, *Аграрные проблемы*, № 5, с. 5–11.
- Рейснер Л. (1925), *Афганистан*, Государственное издательство, Москва & Ленинград.
- Систематичний покажчик до журналу “Східний світ” – “Червоний Схід” (1927–1931)* (1964), загальна редакція і вступна стаття А. П. Ковалівського, Видавництво Харківського університету, Харків.
- Скерский К. В. (1926), “Русско-афганские торговые отношения”, *Новый Восток*, кн. 15, с. 178–188.
- Снесарев А. Е. (1921), *Афганистан. Географическо-политический очерк*, Госиздат, Москва.

Соколов-Страхов К. И. (1929), “Афганистан в мировой войне 1914–1918 гг.”, *Новый Восток*, кн. 26–27, с. 70–78.

Соколов-Страхов К. И. (1931), *Гражданская война в Афганистане*, Государственное военное издательство, Москва.

Стоклицкий А. В. (1928), *Лондон. Кабул. Москва. К англо-афганским отношениям*, Госиздат, Москва & Ленинград.

Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: біобібліографічний словник (2011), упорядники: Е. Г. Циганкова, Ю. М. Кочубей, О. Д. Василюк, Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАНУ, Київ.

Урсу Д. П. (1994), “З історії сходознавства на Півдні України”, *Східний світ*, № 1–2, с. 135–150.

Урсу Д. П. і Музичко О. Є. (2013), “Етапи та особливості розвитку сходознавства в Одесі у середині XIX–XX століттях”, *Східний світ*, № 2–3, с. 92–118.

Фалькович И. М. (1966), “К истории советского востоковедения на Украине”, *Народы Азии и Африки*, № 4, с. 270–278.

Фалькович И. (1929), “И. М. Рейснер. Независимый Афганистан. Издание Московского Института Востоковедения имени Н. Н. Нариманова при ЦИК СССР, Москва, 1929. (Рецензія)”, *Східний світ*, № 3, с. 236–237.

“Хроніка Всеукраїнської наукової асоціації Сходознавства” (1928), *Східний світ*, № 2, с. 291–296.

Циганкова Е. Г. (2000), “Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства. Харківський центр”, *Східний світ*, № 2, с. 63–83.

Циганкова Е. Г. (2006a), “Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства (1926–1930)”, *Східний світ*, № 1, с. 5–20.

Циганкова Е. Г. (2006b), “Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства (1926–1930) (Закінчення. Початок у 1 числі)”, *Східний світ*, № 2, с. 11–23.

Циганкова Е. Г. (2007), *Сходознавчі установи в Україні (радянський період)*, Критика, Київ.

Циганкова Е. Г. (2008), “Сходознавство в Українській Академії наук. А. Ю. Кримський”, *Східний світ*, № 3, с. 48–56.

Цукерман Л. (1930a), “Аграрне питання в Північному Афганістані й підсумки селянського повстання”, *Східний світ*, № 3, с. 55–67.

Цукерман Л. (1930b), “И. Рейснер. Афганистан. (Рецензія)”, *Східний світ*, № 3, с. 261–263.

Черніков І. Ф. (1991), “Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства”, *Український історичний журнал*, № 2, с. 31–38.

Черніков І. (1999), «“Східний світ” як втілення традицій і досягнень українського сходознавства. До історії часопису в 1927–1931 рр.», *Східний світ*, № 1–2, с. 321–325.

Шамраєвський Я. (1929), *Афганістан*, Державне видавництво України, Харків.

Штуссер А. (1929), “Афганские события”, *Молодая гвардия*, № 4, с. 82–83.

Шуан Е. (1930), *Джанг. Восстание в Афганистане*, Прибой, Москва.

REFERENCES

Alekseyenkov P. (1933), *Agrarnyy vopros v Afganskom Turkestane*, Mezhdunarodnyy agrarnyy institut, Moscow. (In Russian).

Andreyev M. S. (1927), *Po etnologii Afganistana. Dolina Pandzhshir (Materialy iz poyezdki v Afganistan v 1926 g.)*, s.n., Tashkent. (In Russian).

Arshit (1929), “Sobytiya v Afganistane”, *Novyy Vostok*, Book 25, pp. VII–XXXIV. (In Russian).

Bazinyants A. (1981), “Iz istorii otechestvennogo vostokovedeniya”, *Aziya i Afrika segodnya*, No. 2, pp. 15–17, 43. (In Russian).

Byalkovskiy S. N. (1927), *Afganistan: Obzor vooruzhennykh sil*, Izdaniye IV upravleniya RKKa, Moscow. (In Russian).

Vavilov N. I. (1925), “Afganistan i perspektivy nashikh ekonomicheskikh vzaimootnosheniy”, *Mezhdunarodnaya zhizn*, No. 3, pp. 3–10. (In Russian).

- Vavilov N. I. and Bukinich D. D. (1929), *Zemledel'cheskiy Afganistan (s 318 fotografiyami, tablitsami i 6 kartami)*, Izdaniye Vsesoyuznogo instituta prikladnoy botaniki i novykh kul'tur pri SNK SSSR i Gosudarstvennogo instituta opytnoy agronomii NKZ, Leningrad. (In Russian).
- Vanchenko A. (1928), *Afganistan i ego vooruzhennyye sily. S kartoy i 14 risunkami*, Gosudarstvennoye izdatel'stvo "Otdel voyennoy literatury", Moscow & Leningrad. (In Russian).
- Veyt E. (1927), *Afganistan*, Moskovskiy rabochiy, Moscow & Leningrad. (In Russian).
- Velychko L. (1928), "Turetsko-persko-afhanska troista uhoda", *Shidnij svit*, No. 3–4, pp. 10–27. (In Ukrainian).
- Velychko L. (1929), *Afhanistan u borotbi za vyzvolennia*, Proletarii, Kharkiv. (In Ukrainian).
- Velychko L. (1930), "Derzhavnyi perevorot v Afhanistani", *Shidnij svit*, No. 1–2, pp. 63–77. (In Ukrainian).
- Vseukrainska naukova asotsiatsiia skhodoznavstva. 1926–1929 rr.* (1929), O. Hladstern (ed.), s.n., Kharkiv. (In Ukrainian).
- Garritskiy A. (1923), *Istoriya i naseleniye Afganistana*, s.n., Tashkent. (In Russian).
- Garritskiy A. (1925), "Torgovlya v Afganistane", *Novyy Vostok*, Books 10–11, pp. 161–162. (In Russian).
- Hladstern O. (1929a), "Afhanska problema z pohliadu mizhnarodnoho (1839–1929)", *Shidnij svit*, No. 1–2, pp. 35–85. (In Ukrainian).
- Hladstern O. (1929b), "L. Velychko. Afhanistan u borotbi za vyzvolennia. VUNAS – Proletarii, 1929. stor. 77 (Retsenziia)", *Shidnij svit*, No. 3, pp. 231–232. (In Ukrainian).
- Hladstern O. (1929c), "Svitova viina 1914–1918 rr. ta Skhid", *Shidnij svit*, No. 3, pp. 3–36. (In Ukrainian).
- Grimm E. (1929), "Osnovy afganskoy politiki Anglii", *Novyy Vostok*, Books 26–27, pp. 43–69. (In Russian).
- Grum-Grzhimaylo G. E. (1925), "Zavoyevaniye Kafristana", *Novyy Vostok*, Books 8–9, pp. 206–209. (In Russian).
- Hrushevskiy O. (1930), "Skhidnyi eksport Ukrainy v 1927–28 rr.", *Shidnij svit*, No. 1–2, pp. 77–132. (In Ukrainian).
- Guber A. and Markov M. (1929), "Ob agrarnykh otnosheniyakh v Afganistane", *Na agrarnom fronte*, No. 4, pp. 140–148. (In Russian).
- Gurko-Kryazhin V. A. (1923), "Istoricheskiye sud'by Afganistana", in *Afganistan, [Sbornik statey]*, Pt I, I. N. Borozdin (ed.), Vserossiyskaya nauchnaya assotsiatsiya vostokovedeniya pri Narodnom Komissariate po delam natsional'nostey, Moscow, pp. 18–97. (In Russian).
- Dmytriienko M. F. (1969), "Zhurnal 'Skhidnyi svit' (1927–1931 pp.). (Istoriografichniy ohliad)", *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, No. 2, pp. 189–198. (In Ukrainian).
- Zokhidov O. M. (1991), *Osnovnyye voprosy istorii Afganistana v russkoy dorevolutsionnoy i sovetskoy istoriografii*, Author's abstract of the dissertation of candidate of historical sciences, 07.00.09, Istoriografiya, istochnikovedeniye i metody istoricheskogo issledovaniya, Akademiya nauk Respubliki Uzbekistan, Institut vostokovedeniya im. Abu Raykhana Beruni, Tashkent. (In Russian).
- Kovalivskiy A. P. (1961), "Vyvchennia Skhodu v Kharkivskomu universyteti ta Kharkovi u XVIII–XX vikakh", in *Antolohiia literatur Skhodu. Pereklady z adyheiskoi, azerbaidzhanskoi, arabskoi, asurskoi, benhalskoi, virmenskoj, hindi, hruzynskoi, hrpara (starovirmenskoj), indoneziiskoi, kytaiskoi, koreiskoi, meitiisko-hretskoi, osetynskoi, pali, perskoi, sanskrytskoi, tadjytskoi, turetskoi, yaponskoi ta inshykh mov, zrobleni abo vydani v Kharkovi, uporiadkuvannia*, Preface and notes by A. P. Kovalivskiy, Vydavnytstvo Kharkivskoho derzhavnoho universytetu, Kharkiv, pp. 9–122. (In Ukrainian).
- Kovalivskiy A. P. (1995–1996), "Zviazky zi Skhodom ta skhodoznavstvo u Kyievi y Naddnriprianshchyni", *Shidnij svit*, No. 2 & No. 1, pp. 146–167. (In Ukrainian).
- Kovalkov O. L. (2018), *Afhanistan u zovnishnii politytsi Radianskoi Rosii / SRSR: 1919–1978 rr.*, FO-P Livyi Serhii Vasylovykh, Kropyvnytskyi. (In Ukrainian).
- Kozelskiy B. (1931), "Vnutrishnia polityka Nadir-khana", *Chervonyi Skhid*, No. 1–2 (16–17), pp. 119–136. (In Ukrainian).
- Kochubey Yu. N. (1988), "Vostokovedeniye na Ukraine", in *Vostokovedcheskiye tsenry SSSR*, Iss. 1 (Azerbaydzhan, Armeniya, Gruzuya, Ukraina), Nauka. Glavnaya redaktsiya vostochnoy literatury, Moscow, pp. 88–112. (In Russian).

Kuznetsova N. A. and Kulagina L. M. (1970), *Iz istorii sovetskogo vostokovedeniya. 1917–1967*, Nauka. Glavnaya redaktsiya vostochnoy literatury, Moscow. (In Russian).

Kurts B. (1925), “Problema vostochnoy trgovli SSSR”, *Novyy Vostok*, Books 10–11, pp. 138–151. (In Russian).

Kurts B. H. (2014), “Ohliad literatury pro Skhid, shcho vyishla na Ukraini 1924–1932 rr.”, in Kurts B. H., *Skhidna Yevropa ta Aziia: istoriia torhivli v XVI–pershuii polovyni XX st.*, A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, Kyiv, pp. 531–610. (In Ukrainian).

L. V. (1929), “Rybichka E. Burnyye gody Afganistana. Moskva, Molodaya gvardiya, 1929. (Retsenziya)”, *Shidnij svit*, No. 1–2, p. 408. (In Ukrainian).

Leorinus (Reysner I. M.) (1929), “Bor’ba v Afganistane”, *Mirovoye khozyaystvo i mirovaya politika*, No. 3, pp. 16–27. (In Russian).

Lidak Ya. G. (1929), *Afganistan, ego reformy i ikh politicheskoye znacheniyeye dlya Vostoka*, Izdaniye muzeya vostochnoy kul’tury, Moscow. (In Russian).

Lisovskiy V. (1927), *Gosudarstvennyy stroy stran musul’manskogo Vostoka (Turtsiya, Persiya, Afganistan)*, s.n., Kyiv. (In Russian).

Ludshuchveyt Ye. (1926a), “Vysokoye gosudarstvo Afganistan”, *Sovetskoye pravo*, No. 4, pp. 37–47. (In Russian).

Ludshuchveyt Ye. (1926b), “Vysokoye gosudarstvo Afganistan (okonchaniye)”, *Sovetskoye pravo*, No. 5, pp. 64–85. (In Russian).

Matvieieva L. V. (2003), *Narysy z istorii Vseukrainskoi Akademii Nauk*, Stylos, Kyiv (In Ukrainian).

Matvieieva L. V. (2008), *Narysy z istorii skhodoznavstva*, Stylos, Kyiv. (In Ukrainian).

Monich (1927), “Afganskiy Turkestan (Pis’mo iz Afganistana)”, *Novyy Vostok*, Books 16–17, pp. 319–328. (In Russian).

Narimanov L. (1929), *Afganistan v ogne grazhdanskoy voyny*, Priboy, Leningrad. (In Russian).

Obruchev V. A. (1927), “Iskopayemye bogatstva Afganistana”, *Novyy Vostok*, Books 16–17, pp. 226–231. (In Russian).

Palyukaytis I. I. (1927), “Torgovlya SSSR s Afganistanom”, in *Torgovlya SSSR s Vostokom, (Sbornik statey i materialov)*, V. N. Ksandrov (ed.), Promizdat, Moscow & Leningrad, pp. 105–124. (In Russian).

Palyukaytis I. (1932), “Sovetskiy eksport v Afganistan”, *Ezhemesyachnik Vsesoyuznoy torgovoy palaty*, No. 2, pp. 60–64. (In Russian).

Primakov V. M. (1929a), *Afganistan v ogne*, Krasnaya gazeta, Leningrad. (In Russian).

Primakov V. M. (1929b), “Grazhdanskaya voyna v Afganistane”, *Bol’shevik*, No. 3, pp. 53–64. (In Russian).

Raskol’nikov F. (1923), “Rossiya i Afganistan”, *Novyy Vostok*, Book 4, pp. 12–48. (In Russian).

Raskol’nikov F. F. (1924), *Afganistan i angliyskiy ul’timat*, “Krasnaya nov”, Glavpolitprosvet, Moscow. (In Russian).

Rafail M. (1929), “Pod znamenem islama i britanskogo natsional’nogo flaga”, *Zvezda*, No. 3, pp. 146–157. (In Russian).

Reysner I. (1925a), “Anglo-russkaya konventsiya 1907 g. i razdel Afganistana (Po materialam sekret’nogo arkhiva byvshego M. I. D.)”, *Krasnyy arkhiv*, Vol. 3 (10), pp. 54–66. (In Russian).

Reysner I. (1925b), “Pyat’ let vnutrennikh reform v Afganistane”, *Novyy Vostok*, Books 8–9, pp. 40–64. (In Russian).

Reysner I. (1928), “Desyat’ let vneshney politiki Afganistana”, *Novyy Vostok*, Book 22, pp. 67–86. (In Russian).

Reysner I. (1929a), *Nezavisimyy Afganistan*, Izdaniye Moskovskogo Instituta Vostokovedeniya imeni N. N. Narimanova pri TsIK SSSR, Moscow. (In Russian).

Reysner I. (1929b), “Sobytiya v Afganistane”, *Mezhdunarodnaya zhizn’*, No. 3, pp. 3–11. (In Russian).

Reysner I. M. (1929c), “Uroki krest’yanskogo vosstaniya v Afganistane”, *Agrarnyye problemy*, No. 5, pp. 5–11. (In Russian).

Reysner L. (1925), *Afganistan*, Gosudarstvennoye izdatel’stvo, Moscow & Leningrad. (In Russian).

Systematychnyi pokazhchik do zhurnalu “Skhidnyi svit” – “Chervonyi Skhid” (1927–1931) (1964), A. P. Kovalivskiy (ed. and preface), Vydavnytstvo Kharkivskoho universytetu, Kharkiv. (In Ukrainian).

- Skerskiy K. V. (1926), “Russko-afganskiye torgovyie otnosheniya”, *Novyy Vostok*, Book 15, pp. 178–188. (In Russian).
- Snesarev A. E. (1921), *Afganistan. Geograficheskopoliticheskiy ocherk*, Gosizdat, Moscow. (In Russian).
- Sokolov-Strakhov K. I. (1929), “Afganistan v mirovoy voyne 1914–1918 gg.”, *Novyy Vostok*, Books 26–27, pp. 70–78. (In Russian).
- Sokolov-Strakhov K. I. (1931), *Grazhdanskaya voyna v Afganistane*, Gosudarstvennoye voyennoye izdatel'stvo, Moscow. (In Russian).
- Stoklitskiy A. V. (1928), *London. Kabul. Moskva. K anglo-afganskim otnosheniyam*, Gosizdat, Moscow & Leningrad. (In Russian).
- Skhodoznavstvo i vizantolohiia v Ukraini v imenakh: biobibliografichniy slovnyk* (2011), Compl. by E. H. Tsyhankova, Yu. M. Kochubei and O. D. Vasyliuk, A. Yu. Krymskiy Institute of Oriental Studies, Kyiv. (In Ukrainian).
- Ursu D. P. (1994), “Z istorii skhodoznavstva na Pivdni Ukrainy”, *Shidnij svit*, No. 1–2, pp. 135–150. (In Ukrainian).
- Ursu D. P. and Muzychko O. Ye. (2013), “Etapy ta osoblyvosti rozvytku skhodoznavstva v Odesi u seredyni XIX–XX stolittiakh”, *Shidnij svit*, No. 2–3, pp. 92–118. (In Ukrainian).
- Fal'kovich I. M. (1966), “K istorii sovetskogo vostokovedeniya na Ukraine”, *Narody Azii i Afriki*, No. 4, pp. 270–278. (In Russian).
- Fal'kovich I. (1929), “I. M. Reysner. Nezavisimyy Afganistan. Izdaniye Moskovskogo Instituta Vostokovedeniya imeni N. N. Narimanova pri TsIK SSSR, Moskva, 1929. (Retsenziia)”, *Shidnij svit*, No. 3, pp. 236–237. (In Ukrainian).
- “Khronika Vseukrainskoi naukovoï asotsiatsii Skhodoznavstva” (1928), *Shidnij svit*, No. 2, pp. 291–296. (In Ukrainian).
- Tsyhankova E. H. (2000), “Vseukrainska naukova asotsiatsiia skhodoznavstva. Kharkivskiy tsentr”, *Shidnij svit*, No. 2, pp. 63–83. (In Ukrainian).
- Tsyhankova E. H. (2006a), “Vseukrainska naukova asotsiatsiia skhodoznavstva (1926–1930)”, *Shidnij svit*, No. 1, pp. 5–20. (In Ukrainian).
- Tsyhankova E. H. (2006b), “Vseukrainska naukova asotsiatsiia skhodoznavstva (1926–1930)”, *Shidnij svit*, No. 2, pp. 11–23. (In Ukrainian).
- Tsyhankova E. H. (2007), *Skhodoznavchi ustanovy v Ukraini (radianskyi period)*, Krytyka, Kyiv. (In Ukrainian).
- Tsyhankova E. H. (2008), “Skhodoznavstvo v Ukrainskii Akademii nauk. A. Yu. Krymskiy”, *Shidnij svit*, No. 3, pp. 48–56. (In Ukrainian).
- Tsukerman L. (1930a), “Ahrarne pytannia v Pivnichnomu Afhanistani y pidsumky selianskoho povstannia”, *Shidnij svit*, No. 3, pp. 55–67. (In Ukrainian).
- Tsukerman L. (1930b), “I. Reysner. Afganistan. (Retsenziia)”, *Shidnij svit*, No. 3, pp. 261–263. (In Ukrainian).
- Chernikov I. F. (1991), “Vseukrainska naukova asotsiatsiia skhodoznavstva”, *Ukrainian Historical Journal*, No. 2, pp. 31–38. (In Ukrainian).
- Chernikov I. (1999), “‘Skhidnyi svit’ yak vtilennia tradytsii i dosiahnen ukrainskoho skhodoznavstva. Do istorii chasopysu v 1927–1931 rr.”, *Shidnij svit*, No. 1–2, pp. 321–325. (In Ukrainian).
- Shamraievskiy Ya. (1929), *Afghanistan*, Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, Kharkiv. (In Ukrainian).
- Shtusser A. (1929), “Afganskiye sobytiya”, *Molodaya gvardiya*, No. 4, pp. 82–83. (In Russian).
- Shuan E. (1930), *Dzhang. Vosstaniye v Afganistane*, Priboy, Moscow. (In Russian).

О. Л. Ковальков

Афганознавчі студії в діяльності Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (1926–1933 рр.)

У статті вперше у вітчизняній історіографії проаналізовано напрацювання вчених – членів Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (ВУНАС) у вивченні історії та тогочасних суспільно-політичних і соціально-економічних проблем Афганістану в контексті розвитку української та радянської історіографії Сходу 1920-х – початку 1930-х рр. З'ясовано, що нетривала, але яскрава історія діяльності Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства

була часом становлення українського сходознавства, яке мало всі підстави розвинути у самобутню національну наукову школу. Кілька поколінь уже сформованих і молодих талановитих учених започаткували різні напрями сходознавчих студій, що втілилось у численних наукових публікаціях. Важливу роль у розвитку українського сходознавства відіграв часопис “Східний світ” / “Червоний схід”. ВУНАС тісно співпрацювала з Українсько-східною торговельною палатою, що свідчило про практичну спрямованість сходознавчих студій. Попри тісну залежність від загальносоюзних сходознавчих центрів і щораз більший вплив на тодішнє суспільствознавство марксистсько-ленінської методології, ВУНАС за короткий термін спромоглася перетворитися на авторитетний і затребуваний науково-експертний осередок республіканського рівня, який підтримував зв’язки з багатьма освітніми і науковими закладами Радянського Союзу, Європи й Азії.

Попри те що Афганістан не був пріоритетом у діяльності ВУНАС, а також очевидну заідеологізованість і кон’юктурність, фахові й аналітичні як на свій час праці українських учених, особливо О. Гладстерна й Л. Величка, зберігають історичну й історіографічну цінність і можуть бути затребуваними сьогодні. Багатий фактичний матеріал, зваженість оцінок, чітке розуміння історичних умов та особливостей розвитку Афганістану й місця країни в історії регіону і світовій геополітиці XIX – початку XX ст. дають підстави констатувати, що вони відповідали тогочасному рівню розвитку радянського та світового сходознавства. Вони засвідчили високий потенціал українського сходознавства загалом й афганістики зокрема, який, на жаль, не був реалізований передусім через репресії з боку Кремля. Більшість членів і співробітників ВУНАС, як, власне, і Всеукраїнської академії наук, були репресовані за надуманими звинуваченнями. Вивчення афганознавчих студій українських учених – членів ВУНАС можуть прислужитися завданню становлення сучасної української афганістики.

Ключові слова: Афганістан; Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства; історіографія; Радянський Союз; українське сходознавство

*Стаття надійшла до видання 13.08.2025
Прийнято до друку після рецензування 28.10.2025
Опубліковано 28.11.2025*